

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

Teze disertační práce z oboru translatologie

Jiří Rambousek

K počátkům a vývoji českého překladu dětské literatury z angličtiny

Early Stages and Further Development of Czech Translation
of Children's Literature from English

Školitelka: Mgr. Renata Kamenická, Ph.D.

2015

Úvod práce seznamuje velmi stručně s cílem práce – prozkoumat na vybraném materiálu charakter raných překladů dětské literatury z angličtiny a situaci v literárním polysystému překladové dětské literatury v jeho počátcích a posléze v jeho dalším vývoji.

Druhá kapitola se jmenuje **Poznámky k metodě, vymezení pojmů a záběru**: práce vychází v zásadě z polysystémového modelu literární komunikace. Na základě prací Even-Zohara a Shavitové popisuje rysy polysystému dětské literatury, které vyplývají na jedné straně z jeho marginální pozice v rámci systému národní literatury jako celku, a na straně druhé z faktu, že se jedná o systém teprve se ustavující, „mladý“, přijímající podněty. V takové situaci může překlad představovat inovující sílu. Shavitová konstatovala, že ve všech literárních systémech stála u zrodu systému dětské literatury potřeba jej vydělit ze systému obecného kvůli „ideologické objednávce“ na její výchovnou složku. Vždy však stojí proti tomu obecný poznatek Even-Zoharův, že v ustáleném a silném polysystému je pozice překladu obecně marginální, takže překladový text z oblasti dětské literatury může podléhat „dvojí marginalizaci“: jako text dětský, a současně jako překlad.

Druhá kapitola práce pokračuje komentářem k některým **pojům spojeným se zkoumáním dětské literatury**, jako je **intencionalita** a její důsledky pro překlad (adaptačním překladem se často mění zaměření díla z dospělého na dítě apod.). Diskutuje také časové vymezení práce: na samém počátku měl na ustavování systému rozhodující vliv překlad z němčiny; „rané“ období překladu z angličtiny proto nastává později a zasahuje v některých případech daleko do 20. století: situace „vakua“ jako impulsu pro inovaci systému překladem (Even-Zohar) totiž může nastat i jen v dílčím segmentu systému a vést například k importu nového žánru, tematického subžánru apod.

Třetí kapitola shrnuje velmi stručně **vývoj literatury pro děti a mládež** od jejích filantropistických východisek až k imaginativní literatuře, která se z větší části zbavuje služebnosti vůči výchově a vzdělávání a v níž nabývají vrchu hodnoty literární. Jak se ukáže, právě v tomto posunu hrály v českém systému dětské literatury značnou roli překlady z angličtiny. V této kapitole je také shrnuta situace v odborné reflexi dětské literatury u nás i v zahraničí, zdůvodněna volba dvou hlavních analyzovaných textů (Marryat a Carroll). Je zde také připojena stručná poznámka o významu zdánlivě okrajového souboru dětských textů a „dětské kultury“ jako základní kulturní matrice, na niž se běžně odvolává kultura dospělých, se kterou přitom studující dané kultury zvenčí daného systému běžně nebývají seznamováni.

Čtvrtá kapitola – **Bibliografické a textologické otázky** – se zaměřuje na často podceňovanou stránku výzkumu, která přitom představuje jeho nezbytný datový základ.

Kapitola navrhuje rozšířit (v Greethamově terminologii) enumerativní databáze směrem k databázím analytickým či deskriptivním, které již zahrnují i podrobné zkoumání textů (kolaci jednotlivých vydání překladů apod.). U několika výchozích textů prezentuje dílčí nové poznatky (zamlčovaný překlad Medvídka Pú, identifikace překladů přes německý mezitext, případy přejímání starých překladů spojené s manipulací s údaji o překladateli apod.). Do krajních detailů je to předvedeno na bibliografickém popisu překladů Carrollovy *Alice*, mj. například na kolaci verzí překladu Skoumalových, která identifikuje řadu závažných čistě redakčně-technických chyb (v textu samém i v doprovodných složkách díla), které se po řadu let tradovaly ve všech nebo velké většině reedic tohoto (ostentativně ceněného) textu. Kapitola vychází z předpokladu, že tato laxní redakční práce je projevem – či potvrzením – marginálního statusu překladové dětské literatury.

Pátá kapitola – **Žánrový pohled** – si stručně všímá těch žánrů (pojem je však užíván velmi volně, v některých případech jde spíše o tematické oblasti či snad literární typy), u nichž hrál překlad z anglických textů zvláště významnou úlohu jako jejich iniciátor či inovátor. Tento proces pokračoval po celou dobu vývoje české dětské literatury: od importu námořní povídky a robinsonády – který se odehrál na samém úsvitu a většinou ještě přes německé meziverze – přes „animal story“, školní povídku, žánr westernu či science fiction až k poválečným inovacím, jako je fantasy či „pseudoautentické“ texty údajných mladých autorů. (Právě zde vzniklo několik „vlivných překladů“, které v českém literárním polysystému svou odezvou i dopadem daleko předčily obvyklou funkci překladu v relativně ustáleném systému, např. Salinger v podání Pellarových či Škvoreckého překlad *Prezydenta Krokadýlů*.)

Šestá kapitola krátce komentuje některé aspekty adaptace (jako specifického prostředku, v dětské literatuře mnohem častějšího a tolerovanějšího než v literatuře obecné), a poté se obrací k samotnému rozboru překladů. To lze udělat jen na omezeném výběru textů: jsou jimi dvě verze *Kormidelníka Vlnovského* od Fredericka Marryata, a na výše zmíněný podrobný bibliografický popis a rozbor Carrolla navazuje komentář k překladům samotným. U Marryata daný příklad dokumentuje, že mohou vedle sebe v čase koexistovat dva texty, z nichž jeden se s překladem vyrovnává standardním způsobem – přímým překladem z angličtiny odpovídajícím překladové normě doby vydání, zatímco druhý, schopný mu v roce 1948 vydavatelsky – je založen na následujícím adaptačním řetězci, který pokrývá více než sto let (1841 – 1948)

Anglický originál (Marryat) >

> německá adaptace (Laube) >

> její překlad = česká adaptace (Zimmerman) >

> její úprava v rámci češtiny (Janouch)

Kapitola i na ukázkách z textu dokládá, jaký je u této – svými kořeny filantropistické – verze nápadný rozpor mezi proklamativní výchovností a skutečnou výchovnou funkcí.

Rozbor překladů Carrolla pak komentuje jednotlivé existující verze a ukazuje, jak se vyvíjelo chápání a interpretace jeho textu. Podobně jako u Marryatova překladu se na jednom textu setkávají dvě různá znění, z nichž jedno zjevně dědí starou, filantropistickou normu překladu, u Carrolla se zase setkávají u osoby jediného překladatele dva originální texty zdánlivě ideově těžko slučitelné: Jan Váňa překládal Alenku, a o několik let později knihu reprezentující v nejčistší podobě filantropistický, campeovský model dětské literatury.

Část nazvaná **Závěry** shrnuje a zobecňuje poznatky vyvozené ze souboru dílčích rozborů a případových studií a dochází k následujícím zjištěním – která by ovšem při tak rozlehlém poli studia vyžadovala další studium a rozpracování. Nabízí se například porovnávání dalších textů, ale i z jiných jazyků či ze vzdálenějších kulturních polysystémů. K podrobnějšímu studiu se nabízí například oblast adaptací, včetně otázky adaptací intersémiotických, a řada dalších otázek.

Přehled zjištěných poznatků:

(1) V porovnání s překladem literatury pro dospělé chyběly ve spektru překládaných textů po většinu času některé literární druhy (poezie) či žánry (s výjimkami to platí o school story).

(2) Překlady ve skutečně raném období, kdy se konstituovala česká LDM, tj. na počátku a v průběhu národního obrození, měly konstitutivní povahu pro český systém dětské literatury, tento proces byl však založen jednoznačně na textech německých. Anglické předlohy se objevovaly jen výjimečně, v naprosté většině z oblasti námořního románu a jeho nejpopulárnějšího podtypu – tzv. robinsonády. Vzácně se v této době i mezi překlady z anglických předloh vyskytovaly texty s dětským hrdinou, zaměřené však jednoznačně výchovně ve filantropistickém duchu. Všechny tyto původem anglické texty však přicházely téměř vždy prostřednictvím německých mezitextů; přímý překlad z angličtiny byl mezi nimi vyslovenou vzácností. Velmi zhruba lze vymezit, že to platí až do konce 19. století, i když jeho koncem již mezi předlohami přibývají i další předlohy, například další typy dobrodružných příběhů. Rozhodně však práce překladatelů přes

němčinu tímto datem nijak zdatelně nekončí: přibýlo překladatelů – anglistů, avšak zatímco v literatuře pro dospělé byl již požadavek přímého překladu považován za zásadní, v LDM přežívala značná tolerance k překladu přes třetí jazyk, takže běžně vznikaly další (nově jsme to ukázali například pro druhý, tj. Houdkův český překlad Carrollovy A1 z roku 1903). Identifikace těchto příkladů je dlouhodobý úkol; pokusili jsme se naznačit, že v tom mohou sehrát pozitivní roli informační technologie.

(3) S předchozím souvisí i potvrzení značně vyšší tolerance k adaptaci. Řada textů používá v různé míře adaptační postupy, aniž to deklaruje, u řady textů (*Dr. Dolittle*, *Water Babies* aj.) nám chybí plná verze zcela, u jiných jsme na ni čekali desítky let od vydání prvních adaptací: například první překlad Campeho filantropistické adaptace *Robinsona Crusoe* měl zpoždění za svou německou předlohou jen 17 let, kdežto první úplný překlad z angličtiny následoval až 202 let po vydání Defoeova originálu. Zde ovšem hrálo roli také centrální postavení Campeho textu v rámci subsystému dětské literatury.

Specifickým rysem (zčásti daným opět jazykovou situací) je velmi různorodá škála typů adaptačních postupů, které jsme se pokusili přehledně shrnout. Někdy je na nich účasten cizí mezitext (řada případů u *Robinsona Crusoe* i jinde), někdy je adaptováno přímo z originálu, jindy z vlastního (Vyskočilův *Robinson*) či jiného existujícího překladu. Výjimkou nejsou řetězce jako *originální text – německý úpravce – český překladatel – úpravce pro pozdější vydání („modernizátor“)*; to byl třeba případ Marryatova *Kormidelníka Vlnovského* (v konečné verzi Janouchově). Zvláštním případem byl v tomto ohledu Hlinkův „reportážní metatext“ podávající 3. díl *Robinsona Crusoe*.

(4) Vývoj překladové literatury z angličtiny (a zřejmě nejen z ní) by bylo možné z jednoho pohledu přesvědčivě prezentovat jako dlouhotrvající zápolení mezi „starými“ převody, vyznačujícími se didaktičností a vlivem filantropismu, a mezi moderně pojatým překladem. Velmi zhruba lze první identifikovat s překládáním přes němčinu a s úpravami či reedicemi starších textů, druhý pak s nově pořizovanými překlady přímo z angličtiny, často úplnějšími a hodnotnějšími podle obvyklých norem překladu, jak bývají aplikovány i na literaturu pro dospělé. Tuto podvojnost nelze ale zjednodušit na protiklad „špatné – dobré“: v odpovídající době hrály i filantropisticky založené a z dnešního pohledu zastaralé překlady pozitivní roli v ustavování systému české LDM.

Postupné řešení tohoto rozporu zhruba korespondovalo s přesunem těžiště LDM – tedy pozornosti autorů i čtenářů – od didaktických textů filantropistického typu k modernímu, imaginativnímu či beletristickému proudu dětské literatury; ten se odehrával i v české

domácí LDM, ale impulsy k němu přicházely často právě prostřednictvím překladů z jiných národních literatur.

(5) Specifickým rysem LDM je ovšem překvapivě dlouhé přežívání některých překladů „starého“, didaktického typu, až do doby podstatně pozdější, kde se pohybují buď bez konkurence nových verzí, anebo dokonce existují souběžně s nimi (Marryatův *Vlnovský*). Příčinou zde kromě komerčních důvodů může být sklon k setrvačnosti ovlivněný tím, že zprostředkovateli a administrátory textů pro dítě jsou dospělí – bývalí čtenáři LDM, takže preferují texty jim známé a vzniká tak zpoždění 1-2 generací, ale také prostý fakt, že se v oblasti dětské literatury určitá filantropistická výchovnost a s ní spojená „dětská patina“ textu nepovažuje ani v pozdější době za závadu; potřeba, přirozeně přítomná v literatuře pro dospělé, totiž opakovaně se novou interpretací vyrovnávat s díly trvalé hodnoty, v LDM zcela nechybí, je ale značně oslabena. To může souviset právě s již zmíněnou marginálností subsystému LDM, s podceněním jejich hodnot.

U textů imaginativního směru docházelo někdy ke střetu, když se jej chopil překladatel svou podstatou ještě zakotvený spíše v literatuře výchovné tradice. Příkladem je Váňův překlad Carrollovy *A1*: v zásadě způsobilý překladatel v řadě drobností prozradil svou příslušnost ke „staré škole“.

(6) Kromě toho je ale Carrollova *Alice* příkladem toho, že inovace zprostředkovávaná překladem může přijít tak brzy, že v cílové kultuře nepadne na úrodnou půdu. Oba první převody byly zcela pominuty (i když lze spekulovat o tom, nakolik se na tom oba překlady mohly podepsat tím, že nebyly zcela adekvátní), a české prostředí bylo pro přijetí *Alenky* připraveno až roku 1931; „bylo připraveno“ zde přitom může jak odkazovat na přirozený vývoj, který domácí LDM prodělala, tak také být míněno doslova a odkazovat na procarrollovskou propagační kampaň vydavatele – Lidových novin – která „neponechala nic náhodě“.

(7) Lze hovořit o některých žánrech, subžánrech či tematických oblastech, u nichž měl vliv překladů z angličtiny zásadní roli při jejich konstituování v domácí tvorbě. V těchto situacích někdy konkrétní překlad nebo dílo samo získá v kontextu české kultury prominentní až kultovní status, který je v rozporu s obecně marginálním postavením překladu. (Příklady lze hledat od *Robinsona* až k Salingerovu *Kdo chytá v žitě*); zřejmě úzce souvisí s žánry konstituovanými pod vlivem překladů z angličtiny: tam, kde je česká tvorba rovnoprávnější, překlady toto postavení nezískávají. To koresponduje s předpokladem polysystémové teorie.

Charakteristické je, že tento konstituující vliv není vázán na rané počátky překladu LDM, ale zprostředkuje českému polysystému dětské četby nové impulsy po celou dobu historie překladu z angličtiny: námořní román na samém počátku, western ve 20.-40. letech 20. století, fantasy literaturu či pseudoautentické generační zpovědi až od 60. let 20. století. V úvodu zmíněný předpoklad Even-Zohara (2000:194), že takovéto impulsy z překladu jsou důsledkem stavu vakua v cílovém polysystému, zde zřejmě lze vztáhnout i na „dílčí vakuum“, tj. chybějící literární typ nebo téma.

(8) Silnou tendencí po roce 1990 se staly reedice velmi starých překladů, často s „přeskočením“ verzí novějších a uspokojivějších. Někdy je s tím spojeno zamlčení této skutečnosti nebo i manipulace s ní (Habberton u Orbisu). Těmto překladům taková praxe „uměle prodlužuje život“, jen výjimečně jsou však zřejmě schopny obstát; často nevzbudí zájem, ani když jim nekonkuruje modernější překlad. Samostatnou otázkou pro spíše recepčně orientovaný výzkum by bylo, zda a do jaké míry je malý zájem o některé takové znovuvydané překlady dán kvalitou překladu či jeho zastaralým jazykem, a do jaké míry ztratily svou atraktivitu texty samy. Sondou do této otázky byla zmínka o „remake“ Habbertonovy zašlé hvězdy, *Hýty a Batula*.

Chování současné překladové scény a knižního trhu není předmětem naší studie, zdá se však, že této praxe reedic starých překladů ubývá (zanikly mj. reedice Rodokapsů), a naopak se v ojedinělých případech objevují hodnotné překlady děl, která buď chyběla a jsou přitom v anglofonních kulturách zásadní (verše Milnovy), nebo která vhodně nahradila novou verzí překlad sice třeba zaužívaný, ale již ne vyhovující (Kenneth Grahame).

(9) Řada poznatků dokládá oprávněnost tvrzení o situaci subsystému dětské literatury jako dvojnásobně marginálního – tj. spojujícího marginálnost dětské literatury samé s marginálností překladové produkce vůbec. Vedle některých již výše uvedených bodů (1, 2, 3, 5, 8) sem patří například laxní zacházení s redakcí textů, údajích o autorství překladu i identifikace originálu apod. Přes jisté opravné tendence zůstává tento trend, jak jsme viděli na některých příkladech uvádění autorských údajů či na laxním redakčním zpracování Skoumalova překladu A1 i A2, problémem dodnes.

(10) Předpokladům polysystémové teorie zmíněným v úvodu ovšem odpovídá i druhé zjištění, které je s předchozím v protikladu: totiž že si domácí literatura byla jakoby „vědoma“ významné inovační úlohy překladu, a to zejména v některých žánrech či tematických oblastech, a záměrně se jimi obohacovala. Kromě situace „tematického či žánrového vakua“ zmíněného již v bodě (7) byl nás systém LDM v rané fázi

nekonstituovaný a vyžadoval vývojový skok, který může být „napájen“ právě vlivem překladových textů. Ty v tu chvíli nejsou na periférii cílové subkultury, ale hrají v ní určující roli.

(11) Dovolíme si ještě jednu poznámku, která z prezentovaného materiálu přímo nevyplývá a k níž nás přivedla spíše zkušenost s výukou a práce na podrobném komentáři k překladům některých dětských textů: literatura pro děti a mládež skýtá podle našeho názoru ojedinělý prostor pro zkoumání a také výuku překladu. Naše práce tímto směrem nebyla zaměřena, zdá se ale zjevné, že pro účely zkoumání některých jevů v překladatelství by právě vhodně zvolený materiál z oblasti LDM mohl být vhodný: na rozdíl od literatury pro dospělé zde obvykle – řečeno s jistým zjednodušením – nenarážíme na texty krajně obtížně interpretovatelné, takže ověřování překladatelských postupů, sledování překladatelských rozhodnutí apod. by zde mělo být jednoznačnější; přitom jde zároveň (opakujeme, při vhodné volbě textu) o plnohodnotnou literaturu, jen se o něco snáze poddávající interpretaci a analýze. Totéž lze podle naší zkušenosti tvrdit také o použití těchto textů při výuce překladu.

Výběr z bibliografie:

- Chesterman, Andrew (1997) *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Červenka, Jan (1959) Krameriovův překlad „Mladšího Robinsona“ ve vývoji české literatury pro mládež. In: *Studie o jazyce a literatuře Národního obrození. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk – literatura I. S. 55–72*. Red. Alois Jedlička a Karel Dvořák. Praha: SPN.
- Ewers, Hans-Heino (2009) *Fundamental Concepts of Children's Literature Research*. New York, London: Routledge.
- Even-Zohar, Itamar. (2000) The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. In: L. Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*. London: Routledge.
- Ghesquiere, R. (2006). Why Does Children's Literature Need Translation? In: Coillie, J. *Children's literature in translation: challenges and strategies*. (pp. 19-34). Kinderhook, NY: St. Jerome Pub..
- Greetham, David C. (1994) *Textual Scholarship: An Introduction*. New York: Garland.
- Hrala, M. a kol. (2002) *Kapitoly z dějin českého překladu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Karolinum.

- Janáček, Pavel a Michal Jareš (2003) *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum.
- Kruger, Haidee (2011) Postcolonial Polysystems. Perceptions of Norms in the Translation of Children's Literature in South Africa. In: *The Translator*, roč. 17, č. 1., s. 105-136.
- Kufnerová, Zlata (1994) *Překládání a čeština*. Praha: H & H.
- Macurová, Alena (1975) Proměny Robinsona Crusoea. K orientaci uměleckého díla na mladého čtenáře. In: *Zlatý máj*, 1975, roč. 19, s. 268-274.
- Macurová, Alena (1988). K problémům překladu pragmatických charakteristik textu. In: *O překládání literatury pro děti a mládež*. Praha: Sdružení českých překladatelů při českém literárním fondu, 1988. Ss. 18-29.
- Neff, Ondřej (1981) *Něco je jinak. Komentáře k české literární fantastice*. Praha: Albatros.
- Pospíšil, O. a V. F. Suk (1924) *Dětská literatura česká*. Praha: Státní nakladatelství.
- Pym, Anthony (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St Jerome.
- Shavit, Zohar (1992) Literary Interference between German and Jewish-Hebrew Children's Literature during the Enlightenment: The Case of Campe. In: *Poetics Today*, roč. 13, č. 1, Children's Literature (Spring, 1992), s. 41-61.
- Shavit, Zohar (1981) Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem. In: *Poetics Today*, Vol. 2, No. 4, Translation Theory and Intercultural Relations (Summer-Autumn, 1981), s. 171-179
- Shavit, Zohar (1986) *Poetics of Children's Literature*. Athens and London: The University of Georgia Press.
- Skoumal, Aloys (1956/7) Defoe – Campe – Pleva. Nad novým Robinsonem. In: *Zlatý máj*, roč. 1 (1956/7), č. 5, s. 148-151.
- Skoumal, Aloys (1962): O Carrollovi a o překladu jeho Alenky. In: *Zlatý máj*. roč. VI - 1962, č. 12. Praha: Svaz čs. spisovatelů.
- Suk, V. F. (1923-4) Robinson Crusoe. In: *Úhor 1923, 1924*. Vyšlo na pokračování ve 12 číslech obou ročníků. Úplný přepis připojen zde v Příloze 2.
- Tenčík, František (1962). *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: SNDK.
- Jiří Trávníček (2007) *Vyprávěj mi něco... (Jak si děti osvojují příběhy)*. Příbram: Pistorius & Olšanská; Praha a Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka.
- Venuti, Lawrence (2008) *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Vyskočil, Albert (1942) Jak a proč jsem upravil Robinsona. In: *Čteme. Zprávy o nových knihách*. Roč. 1942, č. 4, s. 42.
- Weaver, Warren (1964): *Alice in Many Tongues. The translations of Alice in Wonderland*. Madison: The University of Wisconsin Press.